ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ SIR GORDON SLYNN της 17ης Σεπτεμβρίου 1987 *

Κύριε πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,

Κατά την ενώπιον του προέδρου του Tribunal de première instance της Λιέγης διαδικασία, η οποία αποτέλεσε και την αφορμή της υποβολής της υπό κρίση αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, αιτούντες είναι 17 γάλλοι υπήκοοι, οι οποίοι παρακολούθησαν, κατά διάφορα χρονικά διαστήματα, κύκλους μαθημάτων στο τμήμα οπλοποιίας του Institut communal d'enseignement technique de la fine mécanique, de l'armurerie et de l'horlogerie (δημοτικό ινστιτούτο τεχνικής εκπαιδεύσεως λεπτομηχανουργίας, οπλοποιίας και ωρολογοποιίας) της Λιέγης. Όλοι οι αιτούντες υποχεώθηκαν να καταβάλουν ένα ειδικό τέλος σπουδών για αλλοδαπούς (« δίδακτρα ») για τα προηγούμενα του 1985 ακαδημαϊκά έτη κατά τα οποία φοίτησαν στο ινστιτούτο. Όπως προκύπτει, το πρώτο έτος κατά το οποίο ένας ή περισσότεροι από τους αιτούντες παρακολούθησαν τέτοια μαθήματα ήταν το ακαδημαϊκό έτος 1979/80. Στις 7 Μαρτίου 1985, λίγο μετά την έκδοση της απόφασης του Δικαστηρίου της 13ης Φεβρουαρίου 1985 στην υπόθεση 293/83 (Gravier κατά Δήμου Λιέγης, Συλλογή 1985, σ. 593), οι αιτούντες υπέβαλαν αίτηση λήψεως ασφαλιστικών μέτρων κατά του βελγικού δημοσίου, ζητώντας την απόδοση των διδάκτρων που είχαν καταβάλει πριν από τις 13 Φεβρουαρίου 1985. Στις 12 Ιουνίου 1985, οι αιτούντες κάλεσαν το Δήμο Λιέγης να συμμετάσχει στην εκκρεμή δίκη.

Η πρόοδος της δίκης διακόπηκε με την έκδοση του νόμου του 1985, οι διατάξεις του οποίου έχουν εκτεθεί στις προτάσεις μου στο πλαίσιο της υποθέσεως 293/85, Επιτροπή κατά Βελγίου (η « ευθεία προσφυγή »), και τις οποίες δεν προτίθεμαι να επαναλάβω λεπτομερώς. Η παρούσα δίκη αφορά μόνο το άρθρο 63, με το οποίο περιορίζεται η δυνατότητα απαιτήσεως της απόδοσης των διδάκτρων σε αυτούς που είχαν ασκήσει σχετική αγωγή πριν από την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως Gravier, σε συνδυασμό με το άρθρο 69 (το οποίο περιορίζει την απαλλαγή από την καταβολή διδάκτρων του άρθρου 16, πρώτη παράγραφος, στην μετά την 1η Οκτωβρίου 1983 περίοδο) και το άρθρο 71 (το οποίο επιβάλλει την υποχρέωση καταβολής διδάκτρων από 1ης Σεπτεμβρίου 1976 και ορίζει ότι η απαλλαγή του άρθρου 59, δεύτερη παράγραφος, ισχύει απο 1ης Ιανουαρίου 1985).

Ο νόμος του 1985 δεν περιλαμβάνει καμία συγκεκριμένη διάταξη όσον αφορά το χρόνο ενάρξεως ισχύος του άρθρου 63 και έτσι το άρθρο αυτό δεν ίσχυσε μεταξύ της 13ης Φεβρουαρίου 1985 και της ενάρξεως ισχύος του νόμου του 1985.

Ο πρόεδρος του Tribunal de première instance της Λιέγης υπέβαλε στο Δικαστήριο δύο προδικαστικά ερωτήματα όσον αφορά την ερμηνεία της Συνθήκης, όπως αυτή δόθηκε με την απόφαση Gravier, προκειμένου να εκτιμηθεί το συμβιβαστό του άρθρου 63 προς το κοινοτικό δίκαιο:

« Με την απόφαση Gravier της 13ης Φεβρουαρίου 1985 στην υπόθεση 293/83, το Δικαστήριο έκρινε ότι η επιβολή τελών, δικαιωμάτων εγγραφής ή διδάκτρων, ως προϋπόθεση για την πρόσβαση σε κύκλους μαθημάτων επαγγελματικής εκπαιδεύσεως, στους σπουδαστές υπηκόους άλλων κρατών μελών, όταν η ίδια επιβάρυνση δεν επιβάλλεται και στους ημεδαπούς σπουδαστές, συνιστά διάκριση

* Μετάφραση από τα αγγλικά.

λόγω ιθαγενείας, που απαγορεύεται από το άρθρο 7 της Συνθήκης.

1) Περιορίζεται η ερμηνεία αυτή της Συνθήκης στις αιτήσεις εγγραφής στους κύκλους μαθημάτων επαγγελματικής εκπαιδεύσεως οι οποίες είναι μεταγενέστερες της εκδόσεως της αποφάσεως ή εφαρμόζεται και για την περίοδο μεταξύ 1ης Σεπτεμβρίου 1976 και 31ης Δεκεμβρίου 1984;

2) Αν η ερμηνεία ισχύει και για την προγενέστερη της εκδόσεως της αποφάσεως περίοδο, είναι σύμφωνο προς το κοινοτικό δίκαιο να στερούνται, με εθνικό νόμο, οι μαθητές και σπουδαστές των άλλων κρατών μελών, οι οποίοι κατέβαλαν αχρεωστήτως τέλη, δικαιώματα εγγραφής ή δίδακτρα, του δικαιώματος να ζητήσουν την απόδοσή τους, αν δεν άσκησαν προς τούτο αγωγή πριν από την έκδοση της αποφάσεως αυτής; »

Στη Διάταξη περί παραπομπής αναφέρεται ότι δεν αμφισβητείται ότι το Ινστιτούτο της Λιέγης είναι επαγγελματική σχολή. Αυτό δεν σημαίνει, κατ' ανάγκη, ότι οι κύκλοι μαθημάτων που παρακολούθησε, αντίστοιχα, καθένας από τους αιτούντες εμπίπτουν στην επαγγελματική εκπαίδευση. Όπως έχω αναφέρει και στις προτάσεις μου στο πλαίσιο της ευθείας προσφυγής, φρονώ ότι η προσοχή πρέπει να επικεντρωθεί μάλλον στους κύκλους μαθημάτων παρά στο ινστιτούτο. Στις παρατηρήσεις της η βελγική κυβέρνηση εκθέτει δύο λόγους για τους οποίους, κατά την άποψή της, οι κύκλοι μαθημάτων δεν ενέπιπταν στην επαγγελματική εκπαίδευση. Πρώτον, ότι πρόκειται για δευτεροβάθμια εκπαίδευση· δεύτερον, δεν αποδείχτηκε ότι η εν λόγω εκπαίδευση δεν παρέχεται στη χώρα καταγωγής των αιτούντων, τη Γαλλία. Κανένας από τους δυό αυτούς λόγους δεν έχει αποφασιστική σημασία. Από τον περιλαμβανόμενο στην απόφαση Gravier ορισμό προκύπτει σαφώς ότι μια εκπαίδευση μπορεί να είναι επαγγελματική ασχέτως του επιπέδου σπουδών ή της ηλικίας των μαθητών ή σπουδαστών. Αυτό που έχει σημασία είναι το αν οι κύκλοι μαθημάτων συνιστούν προετοιμασία για την απόκτηση προσόντων ή παρέχουν τις αναγκαίες ικανότητες και εκπαίδευση για συγκεκριμένο επάγγελμα, τέχνη ή απασχόληση. Εφόσον συμβαίνει αυτό, ο εν λόγω κύκλος μαθημάτων δεν εξαιρείται από την επαγγελματική εκπαίδευση για το λόγο ότι παρέχεται σε σχολή « δευτεροβάθμιας εκπαιδεύσεως », αν και τέτοιου είδους κύκλοι μαθημάτων είναι δυνατό να απαντώνται λιγότερο συχνά σε σχολές γενικής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης απ' ό,τι, π.χ., στις τεχνικές σχολές ή στα άλλα ιδρύματα ανώτερης εκπαίδευσης. Η βελγική κυβέρνηση αναφέρεται στη σκέψη 24 της απόφασης Gravier, όπου το Δικαστήριο δέχτηκε ότι « η πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση είναι ικανή να προωθήσει την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων σ' ολόκληρη την Κοινότητα ... δίνοντάς τους την ευκαιρία να ολοκληρώσουν τη μόρφωσή τους και να αναπτύξουν τις ιδιαίτερές τους ικανότητες στο κράτος μέλος εκείνο στο οποίο η επαγγελματική εκπαίδευση περιλαμβάνει κατάλληλη ειδικότητα ». Η σκέψη αυτή, όπως την αντιλαμβάνομαι, δεν αποτελεί εξαίρεση απο τον κανόνα της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ιθαγενείας όσον αφορά τις προϋποθέσεις προσβάσεως στην επαγγελματική εκπαίδευση. Στη σκέψη αυτή απλώς επισημαίνεται ένας από τους λόγους για τους οποίους οι σπουδαστές μπορούν να επιλέξουν ένα συγκεκριμένο κύκλο μαθημάτων.

Φρονώ ότι δεν έχει καμία σχέση με το χαρακτηρισμό ενός κύκλου μαθημάτων ως επαγγελματικής εκπαιδεύσεως το ζήτημα αν ένας τέτοιος κύκλος σπουδών παρέχεται και σε άλλες χώρες. Κατά την άποψή μου, όπως την έχω διατυπώσει στο πλαίσιο των προτάσεών μου στην υπόθεση Gravier, η επαγγελματική

εκπαίδευση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης, χωρίς ο επιδιώκων τέτοια εκπαίδευση σπουδαστής να υποχρεούται « να αποδείξει την ύπαρξη αντικειμενικού λόγου που τον ώθησε στην επιλογή συγκεκριμένης σχολής ή χώρας για την πραγματοποίηση της εκπαίδευσής του ». Δεν δέχομαι το επιχείρημα ότι οι σπουδαστές πρέπει να αποδεικνύουν ότι δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν έναν τέτοιο κύκλο μαθημάτων στην πατρίδα τους.

Αφήνοντας, προσωρινώς, κατά μέρος το ζήτημα αν το Δικαστήριο μπορεί να περιορίσει, εν προκειμένω, την έκταση εφαρμογής της αποφάσεώς του στην υπό κρίση υπόθεση, φρονώ ότι η απάντηση που πρέπει να δοθεί στο πρώτο ερώτημα είναι ότι το διατακτικό της αποφάσεως Gravier (δηλαδή ότι « η επιβολή τελών, δικαιώματος εγγραφής ή διδάκτρων ως προϋπόθεσης για την πρόσβαση σε κύκλους μαθημάτων επαγγελματικής εκπαίδευσης, στους σπουδαστές υπηκόους άλλων κρατών μελών συνιστά διάκριση λόγω ιθαγενείας που απαγορεύεται από το άρθρο 7 της Συνθήκης εφόσον η ίδια επιβάρυνση δεν επιβάλλεται και στους ημεδαπούς σπουδαστές »), δεν περιορίζεται στις αιτήσεις προσβάσεως σε κύκλους επαγγελματικής εκπαιδεύσεως, οι οποίες υποβλήθηκαν μετά την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως, αλλά ισχύει και για τον προ της ημερομηνίας αυτής χρόνο. Οπωσδήποτε το πιο πάνω διατακτικό δεν αναφερόταν μόνο στο μέλλον: όριζε ποιο ήταν το ισχύον δίκαιο και ότι το δίκαιο αυτό έπρεπε να έχει γενική εφαρμογή.

Η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα είναι ότι μόνο το Δικαστήριο μπορεί να περιορίσει τα διαχρονικά αποτελέσματα ενός τέτοιου κανόνα και ότι είναι ασυμβίβαστο με το κοινοτικό δίκαιο ένα κράτος μέλος να στερεί, είτε μέσω της νομοθεσίας του είτε μέσω δικαστικών αποφάσεων, τους σπουδαστές που είχαν υποχρεωθεί να καταβάλουν τέτοια τέλη εγγραφής του δικαιώματος να ζητήσουν την απόδοσή τους σε περίπτωση που οι εν λόγω σπουδαστές δεν είχαν ασκήσει σχετική αγωγή πριν απο την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως Gravier (βλέπε υπόθεση 68/79, Hans Just κατά Δανικού Υπουργείου Οικονομικών, ECR 1980, σ. 501· Amministrazione delle finanze dello Stato κατά Ariete, ECR 1980, σ. 2545· Amministrazione delle finanze dello Stato κατά San Giorgio, Συλλογή 1983, σ. 3595). Νομίζω ότι ο πρόεδρος του Tribunal de première instance της Λιέγης έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το άρθρο 63 του νόμου του 1985 έχει όντως ως αποτέλεσμα να καθίσταται περισσότερο δυσχερής για τους αλλοδαπούς σπουδαστές απ' ό,τι για τους Βέλγους η απόδοση των αχρεωστήτως καταβληθέντων ποσών· για τους λόγους που έχω ήδη εκθέσει στις προτάσεις μου στο πλαίσιο της ευθείας προσφυγής, φρονώ ότι το άρθρο αυτό εκμηδενίζει, εκ πρώτης όψεως, τη δυνατότητα για ορισμένους σπουδαστές να ζητήσουν την απόδοση των αχρεωστήτως καταβληθέντων ποσών.

Αν η απόφαση στην υπόθεση Gravier έχει το αποτέλεσμα αυτό όσον αφορά κάθε είδους επαγγελματική εκπαίδευση (με εξαίρεση την πανεπιστημιακή) και αν το Δικαστήριο δέχεται ότι δεν μπορεί να ισχύει κανένας διαχρονικός περιορισμός όσον αφορά κύκλους επαγγελματικών μαθημάτων σε άλλα μη πανεπιστημιακού επιπέδου ιδρύματα, τότε, με την επιφύλαξη των γενικών κανόνων της βελγικής νομοθεσίας που ισχύουν όσον αφορά την παραγραφή των αξιώσεων, τα μετά το 1976 καταβληθέντα ποσά πρέπει να αποδοθούν. Όπως έχω υποστηρίξει στο πλαίσιο της ευθείας προσφυγής, υφίστανται ισχυρά επιχειρήματα για να γίνει δεκτό ότι η θέση των σπουδαστών οι οποίοι παρακολούθησαν μαθήματα επαγγελματικής εκπαιδεύσεως, εν πάση περιπτώσει μη πανεπιστημιακού επιπέδου, έχει πλήρως ρυθμιστεί με την απόφαση Gravier, οπότε νομίζω ότι οι αιτούντες της κύριας δίκης σπουδαστές πρέπει να δικαιωθούν. Ο αριθμός των ενδιαφερόμενων σπουδαστών είναι καταφανώς μικρότερος (642 σε τέτοιου είδους ιδρύματα έναντι του σαφώς μεγαλύτερου αριθμού εκείνων που ενδεχομένως θα μπορούσαν να προβάλουν σχετικές αξιώσεις σε πανεπιστήμια), οπότε το κόστος είναι πολύ χαμηλότερο. Ούτε άλλωστε υφίσταται κάποια ουσιώδης διαφορά από πλευράς χρόνου κατά τον οποίο οι εν λόγω σπουδαστές παρακολούθησαν τέτοια μαθήματα, με συνέπεια να μην ευσταθεί το ότι ορισμένοι μπορούν να πετύχουν την απόδοση των σχετικών ποσών ενώ άλλοι όχι.

Εξάλλου, κατά μείζονα λόγο δεν ευσταθεί το να γίνεται διάκριση ανάλογα με το αν οι κύκλοι μαθημάτων επαγγελματικής εκπαιδεύ-

σεως παρέχονται σε πανεπιστήμια ή σε άλλου επιπέδου ιδρύματα.

Φρονώ ότι το Δικαστήριο μπορεί να περιορίσει τα αποτελέσματα της αποφάσεώς του στην προκειμένη περίπτωση, καίτοι υφίστανται επιχειρήματα υπέρ της αντίθετης απόψεως, ότι δηλαδή με την απόφαση Gravier επιλύθηκε το ζήτημα και ότι τώρα είναι πολύ αργά για να γίνει κάτι τέτοιο. Νομίζω ότι είναι ορθό να υποστηριχτεί ότι είναι λογικό να τεθούν ορισμένοι περιορισμοί όσον αφορά το δικαίωμα αναζητήσεως των χρημάτων ενόψει της εξελίξεως των αντιλήψεων όσον αφορά την επαγγελματική εκπαίδευση, το κόστος που αυτή συνεπάγεται για το κράτος ή τα ιδρύματα που θα υποχρεωθούν στην επιστροφή των διδάκτρων, και το γεγονός ότι λίγοι σπουδαστές έκριναν μέχρι τώρα χρήσιμο να ασκήσουν αγωγή. Επομένως, η γνώμη μου είναι ότι, όπως και στην περίπτωση των φοιτητών πανεπιστημίου, θα ήταν ορθό, όπως υπέδειξα με τις προτάσεις μου στο πλαίσιο της ευθείας προσφυγής, να περιοριστεί το δικαίωμα αναζητήσεως σ' εκείνους τους σπουδαστές οι οποίοι παρακολουθούσαν κύκλους μαθημάτων επαγγελματικής εκπαιδεύσεως σε ιδρύματα άλλα εκτός των πανεπιστημίων κατά τις 13 Φεβρουαρίου 1985 ή έτυχαν μεταγενέστερα τέτοιου είδους εκπαίδευσης ή άσκησαν αγωγή αναζητήσεως των καταβληθέντων διδάκτρων πριν από την ημερομηνία αναπτύξεως αυτών των προτάσεων για το σύνολο των σπουδών τους. Εξυπακούεται ότι οι υπέρ των σπουδαστών αποφάσεις που έχουν μέχρι τώρα εκδοθεί διατηρούν την ισχύ τους. Αυτό αποτελεί προφανώς ένα συμβιβασμό και όπως οι περισσότεροι συμβιβασμοί δεν είναι απόλυτα ικανοποιητικός. Νομίζω ότι ο συμβιβασμός αυτός είναι μάλλον ο ενδεδειγμένος παρά οι ακραίες θέσεις ότι είτε όλοι οι μετά το 1976 σπουδαστές δικαιούνται να αναζητήσουν τα δίδακτρα είτε ότι τα αποτελέσματα της απόφασης Gravier πρέπει να ισχύσουν μόνο για το μετά την έκδοσή της χρόνο.

Με βάση τις πιο πάνω σκέψεις, εφόσον το εθνικό δικαστήριο κρίνει ότι οι αιτούντες της κύριας δίκης παρακολούθησαν κύκλους μαθημάτων επαγγελματικής εκπαιδεύσεως και κατέβαλαν δίδακτρα, τότε οι εν λόγω αιτούντες δικαιούνται να αξιώσουν την απόδοση των διδάκτρων αυτών.

Ένα άλλο θέμα που έτυχε συζητήσεως αφορά το γεγονός ότι ένα ή περισσότερα κράτη μέλη είτε έχουν απευθείας καταβάλει είτε έχουν αποδώσει τα δίδακτρα που εισέπραξαν τα βελγικά εκπαιδευτικά ιδρύματα από τους υπηκόους τους. Προβάλλεται ο ισχυρισμός ότι είναι άδικο να επιστραφούν τα δίδακτρα σε σπουδαστές οι οποίοι, στην πραγματικότητα, δεν τα έχουν καταβάλει. Το άρθρο 63 δεν ορίζει τίποτα σχετικά. Εντούτοις, όπως προκύπτει από την απόφαση στην υπόθεση Just, το κοινοτικό δίκαιο δεν αντιτίθεται στους κανόνες της βελγικής νομοθεσίας (δηλαδή στους κανόνες που ισχύουν επί παρεμφερών αγωγών του εσωτερικού δικαίου) περί του αδικαιολογήτου πλουτισμού, που έχουν γενική εφαρμογή προκειμένου να περιορίζεται ή να προλαμβάνεται η απόδοση των διδάκτρων σε τέτοιους σπουδαστές (βλέπε προτάσεις μου στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις 331, 376 και 378/85, Les fils de Jules Bianco κατά Directeur général des douanes et droits indirects, Συλλογή 1988, σ. 1107).

Επομένως, φρονώ ότι η απάντηση που πρέπει να δοθεί στον πρόεδρο του Tribunal de première instance είναι ότι, όσον αφορά τη μη πανεπιστημιακού επιπέδου επαγγελματική εκπαίδευση, η επιβολή τελών ή δικαιώματος εγγραφής ως προϋποθέσεως για την πρόσβαση σε κύκλους μαθημάτων επαγγελματικής εκπαιδεύσεως, όταν η ίδια επιβάρυνση δεν επιβάλλεται στους σπουδαστές που έχουν την ιθαγένεια του κράτους

μέλους υποδοχής, συνιστά δυσμενή διάκριση λόγω ιθαγενείας αντίθετη προς το άρθρο 7 της Συνθήκης, ασχέτως του αν οι σπουδαστές παρακολούθησαν τα μαθήματα πριν ή μετά την 13η Φεβρουαρίου 1985, και δεν συμβιβάζονται με το κοινοτικό δίκαιο εθνικοί κανόνες βάσει των οποίων οι σπουδαστές που έχουν καταβάλει τέτοια δικαιώματα εγγραφής για την περίοδο από το 1976 μέχρι το 1984 στερούνται του δικαιώματος να αξιώσουν την απόδοσή τους ή περιορίζεται το δικαίωμα αυτό στους σπουδαστές που άσκησαν σχετική αγωγή πριν από την ημερομηνία αυτή. Εξάλλου, θα ήταν ορθό να δεχτεί το Δικαστήριο ότι η απόδοση τέτοιων δικαιωμάτων εγγραφής πρέπει να περιοριστεί σ' αυτούς που παρακολουθούσαν κύκλους μαθημάτων επαγγελματικής εκπαιδεύσεως (σε ιδρύματα μη πανεπιστημιακού επιπέδου) κατά τις 13 Φεβρουαρίου 1985 ή έτυχαν μεταγενέστερα τέτοιου είδους εκπαίδευσης ή άσκησαν σχετική αγωγή για την απόδοση των τελών εγγραφής όσον αφορά το σύνολο των σπουδών τους πριν από την ημερομηνία αναπτύξεως των σημερικών προτάσεών μου.

Όσον αφορά το ζήτημα των δικαστικών εξόδων στα οποία υποβλήθηκαν οι διάδικοι της κύριας δίκης, στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να αποφανθεί σχετικά. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκε η Επιτροπή δεν αποδίδονται.